

**HAYDEN
WHITE
W POLSCE**

**FAKTY
KRYTYKA
RECEPCJA**

**REDAKCJA
EWA DOMAŃSKA
EDWARD SKIBIŃSKI
PAWEŁ STRÓŻYK**

Kraków

SPIS TREŚCI

EWA DOMAŃSKA, EDWARD SKIBIŃSKI, PAWEŁ STRÓZYK
Wprowadzenie..... 7

HAYDEN WHITE
Wyrzutki, potwory i symulakra historii. Refleksje na temat związków
historii z literaturą..... 21

I

EWA DOMAŃSKA
Hayden White w Polsce..... 35

JAN POMORSKI
Hayden White a polska metodologia historii i teoria historiografii..... 67

II

IVAN PESHKOV
Niewczesna obecność. Hayden White w Rosji..... 105

JERZY KAŁĄŻNY
Hayden White – perspektywa niemiecka..... 127

MACIEJ BUGAJEWSKI
Francuska recepcja narratywizmu Haydena White'a.
Przypadek Paula Ricœura..... 145

III

EDWARD SKIBIŃSKI
Hayden White w mediewistyce. Wstępne rozpoznanie problematyki..... 161

DARIUSZ ANDRZEJ SIKORSKI
Dlaczego Hayden White nie zrewolucjonizował historiografii?..... 183

DANUTA MINTA-TWORZOWSKA
Hayden White a refleksja archeologiczna..... 203

JAKUB MUCHOWSKI
Hayden White i autonomia historii..... 223

TOMASZ WIŚNIEWSKI
Hayden White i postsekularna krytyka wyobraźni historycznej..... 237

IV

HENRYK MARKIEWICZ	
Historia i literatura	265
MAREK WILCZYŃSKI	
Hayden White jako literaturoznawca	283
BARTŁOMIEJ KRUPA	
Hayden White i literatura świadectwa	293
JÖRN RÜSEN	
Punkt zwrotny w teorii historii: miejsce Haydena White'a w historii metahistorii.....	319
Noty o Autorach	335
Bibliografia artykułów Haydena White'a opublikowanych w Polsce	343
Nota edytorska	349
Indeks nazwisk	351
Indeks pojęć.....	361

EWA DOMAŃSKA
EDWARD SKIBIŃSKI
PAWEŁ STRÓŻYK

WPROWADZENIE

Humanistyka polska nie spotkała się z Haydenem White'em w latach siedemdziesiątych, kiedy kształtowały się jego koncepcje, i nie uczestniczyła w polemikach, które toczyły się po wydaniu *Metahistory* (1973). Choć już w latach osiemdziesiątych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej książki i artykuły White'a dostępne były w języku angielskim (głównie dzięki krążącym wśród zainteresowanych kserokopiom), to dyskusja nad jego pracami rozpoczęła się dopiero w latach dziewięćdziesiątych. W tym bowiem czasie zarówno w kręgu literaturoznawców, jak i teoretyków historii zaczęły pojawiać się pierwsze komentarze i interpretacje koncepcji autora *Metahistory*. Natomiast pierwsze tłumaczenia artykułów White'a pojawiły się z końcem lat dziewięćdziesiątych – najpierw w Polsce, a potem kolejno: na Słowacji, w Rosji, na Węgrzech, Litwie, w Czechach i Rumunii¹.

---

¹ Autorami analiz i interpretacji prac White'a oraz tłumaczeń jego tekstów są: Juraj Šuch i Eugen Zeleňák (Słowacja), Róbert Braun, Gábor Gyáni i Tamás Kisantal (Węgry), Sorin Antohi, Lucian Popescu i Bogdan Ștefănescu (Rumunia), Antonia Koleva i Diana Mishkova (Bułgaria), Volodymyr Sklokin (Ukraina), Zenonas Norkus, Aurimas Švedas i Vytautas Žemgulis (Litwa). Ukraińscy badacze mieli dostęp do tekstów White'a także za pośrednictwem polskich przekładów i rosyjskiego tłumaczenia *Metahistory*, które ukazało się w 2002 roku. Co ciekawe, posłowie do czeskiego wydania *Metahistory* napisał mediewista – specjalista od kronik średniowiecznych – Petr Čornej, co jest ewenementem, bowiem White nie cieszył się popularnością wśród historyków. O recepcji White'a w Europie Środkowo-Wschodniej zob.: Ewa Domańska, *Hayden White in East-Central Europe*, „Rethinking History” 2019, Vol. 23, No. 4. Niestety, *Metahistory* nie ukazała się w Polsce, mimo starań Krzysztofa Zamorskiego i Ewy Domańskiej rekomendujących książkę do druku Wydawnictwu Naukowemu PWN.

Kiedy w drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych White zaczął odwiedzać Europę Środkowo-Wschodnią, kraje te przechodziły proces „transformacji ustrojowej”. Trafił zatem na podatny grunt, zwłaszcza wśród młodych badaczy, którzy chętnie absorbowali anty-dogmatyczne myślenie, utożsamiane z awangardowymi nurtami postmodernizmu i *French Theory*. Postmodernizm dotarł do tej części Europy za pośrednictwem amerykańskich środowisk akademickich, przede wszystkim dzięki młodym uczonym, którzy wyjeżdżali do USA na stypendia, rozkwitł zaś w Polsce po 1989 roku. Pojawiając się w tym kontekście, White (a także Richard Rorty) stał się symbolem procesu demokratyzacji polskiej Akademii i zmiany systemu. Jak deklarował:

Wystraszeni antypostmoderniści myślą się zatem, twierdząc, że postmoderniści są „przeciw” historii, obiektywności, regułom, metodom itd. My, postmoderniści, występujemy jedynie przeciwko będącej na usługach aparatów państwowych historiografii profesjonalnej, która ze swoimi ograniczonymi epistemicznie, ideologicznie sterylnymi i przestarzałymi wyobrażeniami o obiektywności obróciła się przeciw swoim własnym obywatelom; historiografii odcinającej się od zasobów *poiesis* (inwencji) i pisarstwa artystycznego, a w konsekwencji zrywającej więzi z tym, co było najbardziej kreatywne w nauce, którą starała się tak nieudolnie naśladować².

Powyższy cytat, jakkolwiek retorycznie atrakcyjny, kryje w sobie ironię. Występując przeciwko akademickiej historii, White był bowiem głęboko zakorzeniony w uniwersyteckich strukturach tworzenia wiedzy, korzystając z ich udogodnień. Działając w systemie, który kontestował, White głosił, że historiografia tworzona przez zawodowych historyków jest pozostającą na usługach państwa oficjalną narracją, która legitymizuje dominujący reżim władzy, powinna więc zostać rozmontowana krytyką i przekroczona jako ograniczające podejście do przeszłości. Później, do swojej krytyki istniejącego systemu, White dodał alternatywną wobec historii akademickiej ideę „przeszłości praktycznej” (termin zapożyczony

---

² Hayden White, *Fikcja historyczna, historia fikcjonalna i rzeczywistość historyczna*, przeł. Arkadiusz Żychliński, w: tegoż, *Proza historyczna*, red. Ewa Domańska, Universitas, Kraków 2009, s. 190.

od Michaela Oakeshotta), która pozwala żyć i pomaga odpowiedzieć na „praktyczne” pytanie Immanuela Kanta: „co powinienem czynić?”

Hayden White nazywany jest „jednym z największych humanistów naszych czasów”³, ale, jak podkreśla Herman Paul, to humanista liberalny, egzystencjalny⁴. Podobnie jak to było w przypadku Jeana-Paula Sartre’a, humanizm White’a jest związany z marksistowskim i egzystencjalistycznym antropocentryzmem ze szczególnym naciskiem na problem ludzkiego sprawstwa i wolności oraz sytuacjami egzystencjalnych wyborów i indywidualnej odpowiedzialności. Jako uczony i nauczyciel White całe życie walczył o uwolnienie ludzi (w tym historyków) od „brzemienia historii” (i innych ograniczeń). Chciał zmienić nasze myślenie o estetyce, metafizyce, moralności, tradycji, religii poprzez budowanie i promowanie takiej wiedzy, która uwolni ludzi od represyjnych technik samoograniczania, podporządkowania i poddaństwa. W ujęciu White’a „egzystencja poprzedza esencję”, wyzwolenie znaczy porzucenie związków i oduczenie się ograniczających form myślenia i działania, a egzystencjalizm jest formą antyhumanizmu (parafrazując Sartre’a)⁵. „Jestem anarchistą” – często powtarzał w trakcie wykładów Profesor. Warto też pamiętać, że White był przede wszystkim nauczycielem akademickim, którego celem było kształtowanie krytycznych intelektualistów i odpowiedzialnych ludzi. Uważał, że potencjał emancypacyjny refleksji historycznej tkwi nie tyle w historii, ile w historykach, z czego wynikała prowokacyjna postawa White’a, jaką wobec nich reprezentował.

Hayden White po raz pierwszy odwiedził Europę Środkowo-Wschodnią w październiku 1996 roku i pierwszym krajem tego regionu, z którym się

³ Amy J. Elias, *The Voices of Hayden White*, „Los Angeles Review of Books”, April 22, 2018, <https://lareviewofbooks.org/article/the-voices-of-hayden-white/#!> (dostęp: 12.05.2019).

⁴ Herman Paul, *Hayden White: The Historical Imagination*, Polity Press, Cambridge 2011, s. 51; Willson H. Coates, Hayden White, *The Ordeal of Liberal Humanism: An Intellectual History of Western Europe*, Vol. 1–2, McGraw-Hill, New York 1966–1970. Por.: Hans Kellner, *Bedrock of Order: Hayden White’s Linguistic Humanism*, „History and Theory” 1980, Vol. 19, No. 4, s. 1–29.

⁵ Hayden White, *Posthumanizm a wyzwolenie ludzkości*, przeł. Agata Czarnacka, w: tegoż, *Przeszłość praktyczna*, red. Ewa Domańska, Universitas, Kraków 2014.

zetknął, była Polska. W latach 1996–2013 znany autor *Metahistory* wielokrotnie był w Polsce, goszcząc na konferencjach, wykładach i seminariach w Poznaniu, Krakowie, Warszawie, Wrocławiu i Gdańsku. Kilka razy White był też na Węgrzech na zaproszenie Central European University w Budapeszcie (1999, 2001, 2004, 2005), a także w Bułgarii (2011) i Rumunii (2010). W tej części świata Hayden White otrzymał trzy doktoraty *honoris causa*: najpierw z CEU w Budapeszcie (2005), a później z Uniwersytetu w Bukareszcie (2010) i Uniwersytetu Gdańskiego (2011).

Szczególne zainteresowanie i sympatia White'a do Polski wynikały z wielu powodów: przede wszystkim ta część Europy była dla White'a „egzotyczna” i jego zdaniem jeszcze nie skontaminowana globalnym kapitalizmem. Profesor był też ciekawy doświadczeń ludzi bloku postsowieckiego, zwłaszcza interesował go fenomen masowego ruchu „Solidarności”. Były też powody merytoryczne: White znał prace Zygmunta Baumana, Leszka Kołakowskiego, Krzysztofa Pomiana oraz Jerzego Topolskiego i był zainteresowany polskim środowiskiem naukowym. Znaczenie miały także powody osobiste: teść White'a – znany rzeźbiarz Moses Brose (Mosze Brzoza), wyjechał z Polski w późnych latach trzydziestych, uciekając przed antysemicką atmosferą w Wyszku, gdzie mieszkał. Ponadto White miał w Polsce przyjaciół i bliskich znajomych: Ewę Domańską, Monikę Bakke, Arkadiusza Marciniaka i Marka Wilczyńskiego, a także Krzysztofa Brzechczyńskiego, Leszka Koczanowicza, Mirosława Lobę i Hannę Mamzer, z którymi lubił spędzać czas, dyskutując o akademii, filozofii, historii, literaturze, sztuce, polityce i życiu.

Monografia zbiorowa *Hayden White w Polsce* jest próbą podjęcia krytycznego dialogu z twórczością White'a i oddzielenia deklarowanych przez niego poglądów od tych jedynie mu przypisywanych. Dalsze badania pokażą, co z koncepcji amerykańskiego teoretyka historii pozostanie aktualne. Wydaje się jednak, że główny nurt zainteresowań nadal dotyczyć będzie historiografii jako specyficznej formy narracji. Prezentowany tom zawiera artykuły zarówno znanych polskich humanistów, którzy od końca lat osiemdziesiątych zajmowali się teorią Haydena White'a, jak i badaczy

młodszych pokoleń, których analizy wprowadzają nowe idee do refleksji na temat *oeuvre* White'a i do badań recepcji prac autora *Metahistory*.

Ze względu na swój interdyscyplinarny charakter koncepcje White'a cieszą się zainteresowaniem przedstawicieli różnych dyscyplin humanistycznych (historii, literaturoznawstwa, antropologii, archeologii, historii i krytyki sztuki). Publikacja wychodzi naprzeciw zainteresowaniom polskich humanistów relacjami pomiędzy historią i literaturą, wpływem tych dziedzin na kształtowanie świadomości historycznej oraz tożsamości indywidualnej i zbiorowej, transdyscyplinarnością badań humanistycznych, a także literaturą Zagłady. Stanowi niejako kontynuację wydanych przez TAIWPN Universitas trzech wyborów tekstów Haydena White'a: *Poetyka pisarstwa historycznego* (red. Ewa Domańska i Marek Wilczyński, 2000, wyd. 2 poprawione i uzupełnione 2010), *Proza historyczna* (red. Ewa Domańska, 2009) oraz *Przeszość praktyczna* (red. Ewa Domańska, 2014). Książka przedstawia i analizuje często problematyczną recepcję teorii White'a w Polsce i za granicą, ukazując ją z polskiej perspektywy badawczej. Zawiera zarówno kalendarium wizyt White'a w Polsce oraz panoramę stanowisk i publikacji oddających miejsce White'a w polskiej teorii historiografii, jak i poglądy polskich badaczy na przyjęcie idei autora *Metahistory* we Francji, Niemczech i Rosji. Krytycznym omówieniom najważniejszych koncepcji amerykańskiego badacza towarzyszą rozważania ukazujące możliwości płynące z koncepcji White'a dla analiz kluczowych problemów podejmowanych we współczesnej humanistyce, m.in. suwerenności dyscyplin oraz kryptoteologicznego wymiaru myślenia historycznego.

Publikację rozpoczyna wstęp redaktorów oraz przedruk tłumaczenia jednego z ostatnich publicznych wystąpień Haydena White'a – wykładu wygłoszonego z okazji wręczenia doktoratu *honoris causa*, przyznanego Profesorowi przez Freie Universität w Berlinie (2015), zatytułowanego *Refleksje na temat związków historii z literaturą*. Do części pierwszej książki wprowadza napisany w formie artykułu sprawozdawczego tekst Ewy Domańskiej *Hayden White w Polsce*. Domańska mierzy się w nim z ustaleniem faktów dotyczących pobytów White'a w Polsce. Prócz informacji na temat dat, miejsc, tytułów wystąpień i ich streszczeń zawiera on także wspomnienia osób zaangażowanych w organizację wizyt i uczestniczących w wykładach i seminariach Profesora (m.in. Tomasza Basiuka, Michała

Głowińskiego, Stanisława Rośka, Przemysława Wiszewskiego i Pawła Wolskiego). Z obliczeń Domańskiej wynika, że w latach 1996–2013 White przebywał w Polsce jedenaście razy, odwiedzając kilkakrotnie Poznań, a także Kraków, Warszawę, Wrocław i Gdańsk. Efektem tych pobytów była publikacja trzech tomów artykułów White'a w języku polskim, jak również innych przekładów, które ukazały się w czasopiśmie i monografiach zbiorowych, a przede wszystkim nadanie Profesorowi przez Uniwersytet Gdański tytułu doktora *honoris causa* (2011).

W artykule *Hayden White a polska metodologia historii i teoria historiografii*, przyjmując perspektywę świadka, Jan Pomorski pisze o tym, jak w polskim środowisku teoretyków historii w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych odkrywano *Metahistory* Haydena White'a. Jak twierdzi, recepcja White'a w Polsce przechodziła przez różne fazy: od dystansowania się, przez życzliwą interpretację, okres fascynacji, po krytyczną analizę i rodzaj dialektycznego *Aufhebung*, co autor stara się udokumentować, dokonując stosownego przeglądu badaczy i literatury przedmiotu. Kluczową rolę w tym procesie przypisuje ósrodkowi poznańskiemu (Jerzy Topolski, Ewa Domańska, Maciej Bugajewski, Wiktor Werner, Violetta Julkowska, Dorota Skotarczak), a także lubelskiemu (Jan Pomorski, Andrzej Radomski, Marek Woźniak, Piotr Witek) i krakowskiemu (Krzysztof Zamorski, Jakub Muchowski). Pomorski podkreśla zwłaszcza wpływ White'a na Jerzego Topolskiego w okresie powstawania *Jak się pisze i rozumie historię* oraz rolę Ewy Domańskiej w światowej „whiteologii”. Zastanawia się także, co polska teoria historii i historia historiografii zawdzięczają White'owi.

Część druga zawiera artykuły omawiające recepcję prac White'a w Rosji, Niemczech i Francji. W tekście *Niewczesna obecność* Ivan Peshkov analizuje obecność idei autora *Metahistory* w Rosji. Jak twierdzi, bez względu na status „klasyka postmodernizmu”, White jest wciąż nieobecny w Rosji w dwóch istotnych dla niego obszarach: refleksji nad dyskursywnym wymiarem badań historycznych oraz debat nad etycznym wymiarem doświadczeń traumatycznych. Celem tekstu Peshkova jest przedstawienie głównych sposobów percepcji dorobku White'a w Rosji z uwzględnieniem kontekstu społecznego debat nad przeszłością w tym kraju. Wykorzystując tropy sugerowanej niewczesności oraz erudycyjnego zawłaszczania, autor próbuje odpowiedzieć na pytanie dotyczące mechanizmu utrwalenia

„milczącej obecności” White’a w kraju rozdartym przez masowe zwątpienie w epistemologiczne, ideologiczne i aksjologiczne podstawy zawodowej historiografii. W zakończeniu przedstawia możliwości zastosowania dorobku Profesora w dyskursach nad przeszłością publiczną, jakie mogą powstać w wyniku wykorzystania kabalistycznej idei drobnego przesunięcia w dużej skali. Jak twierdzi, dorobek White’a może wpłynąć na rosyjskie wojny pamięci i zmagania z traumatyczną przeszłością.

Z kolei Jerzy Kałużny w artykule *Hayden White – perspektywa niemiecka* omawia recepcję White’a w Niemczech (RFN). Krytyczna lektura niemieckich przekładów *Tropics of Discourse* z przedmową Reinharta Kosellecka, *The Content of the Form* i *Metahistory* wzbudziła ożywioną debatę wokół kwestii narracyjnej struktury historiografii i relacji między historiografią i literaturą. Kałużny przedstawia etapy recepcji myśli White’a w Republice Federalnej Niemiec, wskazując na specyfikę (zachodnio)niemieckiego środowiska historycznego i przemiany kultury historycznej w tym państwie od końca lat sześćdziesiątych, m.in. w następstwie *linguistic turn*. Jak twierdzi Kałużny, badania nad narodowym socjalizmem i drugą wojną światową (w szczególnym stopniu nad Zagładą) dostarczały i nadal dostarczają w Niemczech silnych inspiracji teoretycznych i metodologicznych nauce historycznej oraz innym dyscyplinom, a dorobek autora *Metahistory* jest nadal ważnym punktem odniesienia także dla badaczy historii najnowszej.

We Francji – jak twierdzi Maciej Bugajewski w artykule *Francuska recepcja narratywizmu Haydena White’a. Przypadek Paula Ricœura – zainteresowanie twórczością autora Metahistory jest ograniczone i powiela odczytania White’a dokonane przez Paula Ricœura i Rogera Chartiera. Zredagowany ostatnio przez Philippe’a Carrarda tom wybranych artykułów White’a, L’Histoire s’écrit (2017), przyniósł jak dotąd reakcje recenzentów, w których dominuje pochwała wydania publikacji przybliżającej kulturze francuskiej nieobecne wcześniej w przekładach teksty, należące już jednak, jak podkreślano, do przeszłości refleksji nad historiografią. Debata White–Chartier jest znana i nie aż tak głęboka jak podziw i uznanie, jakimi w kilku tekstach wzajemnie obdarzyli się Paul Ricœur i Hayden White’a. Celem tekstu Bugajewskiego jest wydobywanie swoistości Ricœurowskiej lektury White’a, a tym samym frankofońskiej recepcji White’a, w tej mierze, w jakiej jest kształtowana przez lekturę Ricœura.*

Autor wskazuje na cztery obszary podjętej przez Ricœura krytyki narratywizmu White'a: podważenie autoreferencyjności narracji historycznej; niedostateczne uwzględnienie problemu badania źródeł historycznych i wyjaśniania w poznaniu historycznym; problem uprzedniości głosu przychodzącego z przyszłości w stosunku do historiograficznej konstrukcji narracyjnej; problem terapeutycznej funkcji narracji historycznej.

Część trzecia książki dotyczy miejsca Haydena White'a we współczesnej refleksji o przeszłości praktykowanej zarówno przez historyków, jak i archeologów, stosunku historyków do teorii amerykańskiego badacza, śladów wpływu jego prac na piśarstwo historyczne oraz inspiracji, jakich dostarczają koncepcje White'a dla rozpatrywania zagadnienia autonomii historii i badań postsekularnego wymiaru świadomości historycznej.

Hayden White jest autorem kilku prac poświęconych średniowieczu, napisanych jeszcze przed ukazaniem się *Metahistory*. To być może sprawiło, że, prezentując swoje koncepcje teoretyczne, w późniejszych publikacjach posługiwał się przykładami ze średniowiecza. Zagadnienie mediewistycznych początków kariery White'a oraz jego stosunku do historii średniowiecza przedstawia Edward Skibiński w tekście *Hayden White w mediewistyce*. Autor wskazuje, że negatywna recepcja ze strony mediewistów polegała często na wytykaniu White'owi zawartych w jego pracach błędów rzeczowych. Skibiński idzie jednak innym tropem i, określając recepcję narzędzi badawczych zaproponowanych przez White'a do analiz historiografii średniowiecznej, stara się ocenić, na ile są to próby udane. Twierdzi, że przyjęta przez autora *Metahistory* perspektywa badania systemów wartości w ich historycznych wersjach wydaje się poprawna, jednak sposób realizacji z odwołaniem się do kategorii weberowskich nie jest zadowalający. Zauważa też, że w przypadku akceptującego poglądy White'a Waltera Goffarta mamy do czynienia, jak i u wielu innych historyków, z niezrozumieniem podstaw koncepcji wyłożonej w *Metahistory*.

Dariusz Andrzej Sikorski w artykule *Dlaczego Hayden White nie zrewolucjonizował historiografii?* pisze o rozbieżności między deklarowanym przez teoretyków historii wpływem tropologii White na piśarstwo historyczne a rzeczywistym jego odzwierciedleniem w praktyce dziejopisarskiej. Próbuje odpowiedzieć na pytanie, dlaczego propozycje White'a nie znalazły zastosowania w pracach praktykujących historyków. Analizując wypowiedzi historyków na temat tropologii White'a, można – zdaniem

Sikorskiego – uzyskać powtarzający się zestaw zarzutów, które wyznaczają nieprzekraczalną barierę wobec zastosowania tej koncepcji w praktyce badawczej. Dotyczą one wątpliwości co do sensowności samej tropologii w wydaniu White'a, odrzucenia jakiegokolwiek formy prawdy polegającej na związku z minioną przeszłością, daleko idącego zrównania pisarstwa z badaniem historycznym oraz pominięcia kwestii warsztatowych i ich wpływu na ostateczne rezultaty badań i wizji danego problemu, ignorowania roli źródeł i ich wpływu na zmianę wizji dziejów. Sikorski konkluduje, że sposób analizowania i uprawiania historiografii w ujęciu White'a nie wyznaczył nowej ścieżki uprawiania historii ani istotnie nie przyczynił się do wzbogacenia produkcji historiograficznej.

Z kolei Danuta Minta-Tworzowska w artykule *Hayden White a refleksja archeologiczna* rozważa wpływ narratywistycznej filozofii historii Haydena White'a na archeologię, upatrując jej miejsca w obszarze świadomości historycznej, budowania narracji oraz nadawania znaczeń kulturze materialnej. Minta-Tworzowska wskazuje, że w archeologii największe zastosowanie znalazła tropologia White'a, i omawia prace, które ją wykorzystują do interpretacji znaczeń kultury materialnej. Zwraca szczególną uwagę na znakowość sfery materialnej, która w nawiązaniu do koncepcji White'a została wyeksponowana i rozwinięta w pracach Iana Hoddera. W Polsce zaś do idei tych nawiązuje m.in. Grzegorz Kiarszys i Arkadiusz Marciniak.

W artykule *Hayden White i autonomia historii* Jakub Muchowski twierdzi, że White w swojej refleksji teoretycznej nie podejmował wprost problematyki niezależności historii jako dyscypliny wiedzy, tj. nie pytał o przedmiot badań historycznych, o specyfikę stosowanych metod, odmiennosc historii od innych dziedzin czy o ekonomiczne i społeczne uwarunkowania dyskursu historycznego, aczkolwiek w swoich pracach z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych wiele uwagi poświęcił eksponowaniu i opisowi przymusów kulturowych, kierujących praktykami historyków i naruszających ich autonomię. Jednak wykorzystywanie wtedy przez White'a idei strukturalizmu, a potem poststrukturalistycznych koncepcji „śmierci autora”, tekstualizmu, wreszcie porządku dyskursu Foucaulta, podsuwało ujęcia, które nie umacniały autonomii historii. Mocniej zarysowane odgraniczenie historii pojawia się natomiast w zainspirowanym myślą Michaela Oakeshotta podziale na przeszłość praktyczną i przeszłość

historyczną. Krytycznie podchodząc do historiografii akademickiej, nieodpowiadającej na współczesne pytania egzystencjalne, społeczne i polityczne, White opisał niezależność działań historyków od oczekiwań społecznych. Zdaniem komentatorów jego uwagi mogą być inspiracją do myślenia o odrębności dyscypliny historii.

Interesujące wątki do analiz *oeuvre'u* White'a wprowadza artykuł Tomasz Wiśniewskiego *Hayden White i postsekularna krytyka wyobraźni historycznej*. Stanowi on próbę przedstawienia autora *Metahistory* jako „myśliciela postsekularnego”, wykrywającego i uruchamiającego ukryte w teorii historii zasoby intelektualne, które kontestują jej powierzchownie świecki (sekularny) charakter. W późnym okresie swojej twórczości White często koncentrował się na problemie „figury”, inspirując się badaniami Ericha Auerbacha, który analizował jej wyłonienie się na skrzyżowaniu judeochrześcijańskich dyskursów profetycznych i grecko-rzymskiej retoryki. Mechanizm funkcjonowania figury przekracza i uzupełnia opozycję cyklicznego i linearnego myślenia o czasie i dziejach. Według White'a w myśleniu historycznym uwidacznia się on w postaci modelu narracyjnego wypełniania się figury (*figure-fulfillment model of narrativity*). White eksponuje (często nieuświadomiony) wpływ myśli chrześcijańskiej na europejską (i tworzoną na jej wzór) wyobraźnię historyczną, twierdząc, że stale funkcjonuje w niej oparta na owym modelu forma tworzenia wyobrażeniowych linii sukcesji łączących ludzi i wydarzenia. Pojęcie figury stopniowo stawało się jednym z elementów szerszej siatki konceptualnej obecnej w refleksji White'a, występując obok takich pojęć, jak prefiguracja, przyczynowość figuralna czy realizm figuralny. Zdiagnozowane przez White'a zjawisko Wiśniewski nazywa „kryptoteologią figury”. Autor stawia tezę, że analizując prace White'a z różnych okresów jego twórczości, można dostrzec zarys problemu „sekularyzacji wyobraźni historycznej”.

Do kolejnego segmentu książki (część czwarta), który dotyczy literaturoznawczego wymiaru refleksji Haydena White'a, wprowadza tekst Henryka Markiewicza *Historia i literatura*. Autor omawia różne aspekty związków pomiędzy pisarstwem historycznym a literaturą, wskazując na długą tradycję rozważań prowadzonych na ten temat w refleksji teoretycznej, aczkolwiek – jak zaznacza, osobno przez badaczy narratologii teoretycznoliterackiej i osobno przez teoretyków historii zainteresowanych narracją. Markiewicz szczególnie interesuje się teorią White'a, która pod-

kreślała literackość jako istotną cechę dyskursu historycznego. Ma jednak zastrzeżenia co do tego, jak amerykański badacz rozumie gatunki i tropy literackie, np. separując te ostatnie od ich retorycznych definicji. Markiewicz uważa, że uzasadniając podobieństwa narracji literackiej i dyskursu literackiego, White wskazał te cechy, które nie są swoiste dla literatury. Odnosząc się do dyskusji ze stanowiskiem White'a, w której uczestniczyli m.in. Hans Kellner, Chris Lorenz i Paul Ricoeur, a także do idei prezentowanych przez Franka Ankersmita i Jerzego Topolskiego, Markiewicz rozważa zagadnienia sposobów tworzenia narracji, cele poznawcze i estetyczne, kwestie obiektywizmu i subiektywizmu, prawdy i fikcji, wiedzy ogólnej i szczegółowej oraz podobieństw i różnic strukturalnych i stylistycznych cech tekstów historycznych i literackich. Jako konkluzję autor przywołuje opinię Krzysztofa Pomiana, że „nieusuwalnym składnikiem historii jest dowód dla twierdzeń orzekających o tym, co autor uważa za fakty – i w tym właśnie miejscu przebiega granica między historią a literaturą”.

Zagadnienie inspiracji, które czerpał Hayden White z teorii literatury, podejmuje w artykule *Hayden White jako literaturoznawca* Marek Wilczyński. Analizując w *Metahistory* dzieła dziewiętnastowiecznych historyków, White posłużył się zaproponowanymi przez Northropa Frye'a w *Anatomii krytyki* kategoriami interpretacji tekstów narracyjnych. Znane są także dogłębne analizy powieści Tołstoja, Flauberta i Prousta, a także literatury świadectwa. Wilczyński rozważa specyfikę poszczególnych aktów proponowanej przez White'a lektury dzieł literackich, jak również stałą obecność pojęć zaczerpniętych z teorii literatury w jego rozważaniach *stricte* teoretycznych. Jak podkreśla, dla White'a szczególnie ważne było badanie ambiwalentnych związków pomiędzy literaturą a historiografią. Literatura jako domena często „podszytej” faktami fikcjonalności, szczególnie interesowała White'a, który był wyczulony na językowy charakter zapisu zdarzenia historycznego, stąd jego zainteresowanie myślą Rolanda Barthes'a i postrukturalizmem francuskim.

Z kolei Bartłomiej Krupa w tekście *Hayden White i literatura świadectwa* zarysowuje wzajemne zbliżenie literatury i historii w XX wieku, wskazując szczególną rolę, jaką w tym procesie odegrały świadectwa Zagłady, wyprowadzające pisarzy poza literaturę, a historyków w stronę artystycznych form wyrazu. Krupa przedstawia opozycyjny względem White'a projekt Berela Langa, który rozpatrując, jak moralna treść jest

reprezentowana przez literacką formę, dochodzi do wniosku, że literatura dotycząca nazistowskiego ludobójstwa musi poddać się ograniczeniom i podporządkować faktograficznej historiografii, której dokonania w opisie Zagłady są najbardziej wartościowe. Autor *Metahistory* podkreślał natomiast, że zdarzenia historyczne nie mają dyspozycji znaczeniowych i można je przedstawiać w zasadzie dowolnie, oraz zaznaczał, że historiografia nie jest pisarstwem czystym, pozbawionym tropów. Krupa przedstawia podjęte przez White'a analizy przykładów literatury świadectwa: *Czy to jest człowiek* Primo Leviego oraz *Pejzaże metropolii śmierci* Ottona Dova Kulki, w których autor *Metahistory* wskazuje, jak dalece literackie są próby wiernego zapisania uniwersum Zagłady w świadectwach. Krupa wskazuje, że zidentyfikowane przez White'a zabiegi stylistyczne stosowane przez tych autorów budują nie tyle realistyczny zapis tego, co się wydarzyło, ile raczej modernistyczną relację z tego, co się odczuwało. Język figuratywny (literackość) służy więc, a nie przeszkadza zapisowi traumatycznej przeszłości.

Kończący książkę artykuł Jörna Rüsena *Punkt zwrotny w teorii historii: miejsce Haydena White'a w historii metahistorii* umiejscawia rozważania White'a na temat zasad budowania znaczenia historii w historycznym kontekście współczesnych badań historycznych. Rösen pokazuje, jak po analitycznym rozpoznaniu narracyjnej formy wiedzy historycznej ciężar dyskusji na temat zasad myślenia historycznego przesunął się z problematyki badań na zagadnienia przedstawiania (historiografii). Jak twierdzi, *Metahistory* naznaczyła tę zmianę paradygmatycznie, przekierowując przejście od retoryki do nauki w kierunku odwrotnym. Ogłoszony został nowy zwrot (czy antyzwrot) ku retoryce, który sprowokował pytanie, jak należy traktować metodologię badań. Krytyka źródłowa nie została obalona, lecz nie przyciągała już tak szczególnej uwagi, natomiast badawcza procedura interpretacyjna spotkała się z nowym zrozumieniem i zainteresowaniem: została określona jako reprezentacja konstrukcji znaczeniowych przy pomocy językowych procedur. Jej rola jako elementu metody historycznej została jednak całkowicie zignorowana. Artykuł kończy się dotychczas niedoprecyzowanym problemem metahistorii, tj. relacji, jaka zachodzi między interpretacją a przedstawianiem. Rösen uważa, że ich synteza i różnorodność muszą być systematycznie badane i przemyślane, jeśli meta-historia ma się rozwijać i angażować w badanie tej relacji. Wtedy zdaniem niemieckiego badacza

docenione zostaną zalety powrotu White'a do retoryki, a jednostronność jego podejścia zostanie poddana krytyce.

Publikację dopełniają noty biograficzne autorów, bibliografia prac Haydena White'a, które ukazały się w Polsce, oraz indeks nazwisk i pojęć.

Redaktorzy tomu dziękują prof. dr hab. Józefowi Doboszowi – w latach 2012–2019 Dyrektorowi Instytutu Historii UAM, za wsparcie konferencji „Hayden White: perspektywa polska”, która odbyła się w dniach 1–2 marca 2019 w Poznaniu, i za dofinansowanie publikacji książki, która jest jej efektem. Za wsparcie finansowe wydania książki redaktorzy wyrażają wdzięczność Jego Magnificencji Rektorowi UAM – prof. UAM dr. hab. Andrzejowi Lesickiemu. Szczególne podziękowania kierują do Dyrektora Biblioteki Kórnickiej PAN – prof. dr. hab. Tomasza Jasińskiego za możliwość obradowania we wspólnym gmachu Pałacu Działyńskich oraz do dr. hab. Ulricha Timme'a Kragha (*visiting professor*, Wydział Neofilologii UAM) oraz European Research Council (Project NAMO) za zaproszenie do Poznania Profesora Jörna Rüsena. Redaktorzy dziękują także Pani mgr Magdalenie Kadziszewskiej-Stróżyk za pomoc w organizacji konferencji i za jej upamiętnienie w sprawozdaniu na stronie internetowej „Życia Uniwersyteckiego”, Panu Profesorowi Jerzemu Kałużnemu za konsultacje tłumaczenia artykułu Rüsena, Panu Profesorowi Ryszardowi Nyczowi za konstruktywną recenzję wydawniczą, Redakcji „Studiów Kulturoznawczych” za zgodę na przedruk artykułu Haydena White'a, a Redakcji „Pamiętnika Literackiego” za pozwolenie na przedruk fragmentu artykułu Henryka Markiewicza.